

Capitolul I

Aspecte teoretice și metodologice

Termenul *personalitate* – cu rădăcina în *persona* –, în pofida faptului că are un caracter foarte abstract, a intrat în circuitul comunicării din cele mai vechi timpuri. În latina clasică se folosea numai cuvântul *persona*, care, inițial, însemna mască, aparență. Treptat, sensul termenului s-a întregit, conferindu-i-se o funcție designativă nouă – aceea de a reprezenta și *actorul* din spatele măștii. Astfel, *persona* a ajuns să exprime reunirea trăsăturilor psihomorale interne și psihofizice externe. Termenul a fost apoi asociat și cu aspectele diferențiale, folosindu-se pentru a desemna un om important (personaj, paroh). De asemenea, biserica l-a introdus în limbajul religios pentru a distinge și nominaliza cele trei entități ale Sfintei Treimi.

După aprecierea lui G. Allport, cea mai relevantă definiție a termenului *persona* a fost formulată de Boethius (sec. VI): *Persona est substantia individua rationalis naturae* (persoana este o substanță individuală de natură rațională).

În prezent, dificultățile semantice sunt și mai mari, deoarece suntem în posesia a patru termeni: *individ*, *persoană*, *personaj*, *personalitate*. În comunicarea comună, ei se folosesc ca sinonimi, dar în cea științifică se recunoaște necesitatea de a opera o distincție.

Astfel, termenul de *individ* desemnează „acea *totalitate* a elementelor și însușirilor fizice, biochimice, biologice și psihofiziologice – înnăscute sau dobândite – care se integrează într-un sistem pe baza mecanismului adaptării la mediu“ (M. Golu, A. Dicu, 1972, p. 239).

Desemnând unitatea integrativă indivizibilă rezultată în virtutea procesului vieții și a acțiunii legilor evoluției biologice, termenul *individ* se aplică tuturor organismelor vii. Fiind o entitate biologică și o unitate structurală și funcțională indivizibilă, *omul* este, primordial, *un individ*.

Persoana desemnează existența omului într-o situație socială dată, ca membru al unei comunități.

Termenul *personaj* desemnează modul și forma în care se exteriorizează persoana în situații particulare diferite, respectiv rolul pe care îl joacă aceasta.

Personalitatea se referă la mecanismul și logica generală de organizare și integrare în *sistem generic supraordonat* a componentelor bioconstituționale, psihice și socio-culturale ale omului.

În lumina considerațiilor de mai sus, conceptul de personalitate apare ca *integrator semantic* de ordin superior, el coordonând și corelând funcțional-dinamic conținuturile noțiunilor referitoare la multitudinea componentelor bioconstituționale, a proceselor, stărilor și condițiilor psihice particulare, precum și a componentelor socio-culturale. Sinteza conceptuală ne obligă astfel să nu hipostaziem percepția, memoria, gândirea etc., transformându-le în realități *sui generis*, de sine stătătoare, ci să le considerăm permanent ca manifestări și dimensiuni ale unui sistem integral supraordonat – *personalitatea*. Cu toate că acest aspect este suficient de evident pentru a fi (aproape) unanim acceptat, în comunicarea cotidiană, ca și în domeniul cunoașterii științifice, termenul ca atare de personalitate se folosește în accepțiuni foarte diferite, dobândind astfel un caracter înalt polisemic.

Deosebirile semantice se evidențiază în cadrul principalelor discipline socio-umane care și-l includ în sistemul lor conceptual:

sociologia, politologia, etica, istoria, pedagogia, psihologia. Să luăm, de pildă, sociologia și psihologia: prima folosește termenul respectiv în sens diferențial-restrictiv, atribuindu-l indivizilor care, prin contribuția adusă într-un sector sau altul al culturii materiale și spirituale, se ridică deasupra celorlalți; cea de-a doua, dimpotrivă, folosește acest termen în sens larg, pentru a desemna orice om normal ca membru al unei comunități sociale (personalitatea exprimând, în acest caz, modul specific de organizare psiho-comportamentală a omului în contextul vieții sociale, al culturii și istoriei).

Reținem, așadar, că psihologia operează cu termenul de personalitate în referirea sa la orice om normal: fiecăruia dintre noi, ea ne atribuie calificativul „personalitate“. Dar, deși există un consens în ceea ce privește sfera noțiunii, în cadrul psihologiei și al lucrărilor din acest domeniu întâlnim mari diferențe între autori în ceea ce privește conținutul care se introduce în sfera astfel acceptată.

Diferențele sunt generate atât de perspectiva metodologică din care se abordează personalitatea ca „obiect“ de investigație științifică și de explicare/interpretare teoretică generalizatoare, cât și de natura conținuturilor după care, și prin intermediul cărora, se definește noțiunea ca atare.

Fondatorul psihologiei personalității, ca domeniu relativ distinct de cercetare și cunoaștere, trebuie socotit psihologul german W. Stern, prin lucrarea *Die menschliche Persönlichkeit* (1923). De atunci, asistăm la creșterea continuă a interesului și preocupărilor pentru studiul personalității în cadrul unei ramuri speciale a psihologiei – *psihologia personalității*. Dar, ca și în cazul psihologiei generale, și în psihologia personalității s-au făcut și se fac puternic resimțite divergențele de ordin metodologic.

O primă divergență a fost generată de modul de înțelegere și rezolvare a problemei raportului particular (individual, concret)/general (universal). Astfel, rămânând sub influența principiului „ori-ori“, „sau-sau“, gândirea psihologică a operat prin opunerea particularului – generalului, sau invers, și prin direcționarea

cercetărilor fie către un pol, fie către celălalt. Apare, ca urmare, marea divergență metodologică dintre *orientarea ideografică* (*ideos* – propriu, specific), potrivit căreia cercetarea personalității trebuie să se centreze pe evidențierea, analiza și explicarea individualului, a „omului concret în situații concrete“ (G. Politzer, 1947), și *orientarea nomotetică* (*nomos* – lege, normă, *nomothetikos* – promulgare de legi), potrivit căreia psihologia personalității, dacă se dorește a intra în categoria științelor autentice, trebuie să se ocupe exclusiv de dezvăluirea generalului și de formularea unor legi cu aplicabilitate generală.

Dilema știință-unicitate (nomotetic-ideografic) a dus la formularea a două soluții diferite.

Soluția cea mai tranșantă este aceea care propune ca generalul să aparțină științei, iar individualul, artei. Ea vizează, de fapt, admiterea unor limite ale științei și ne apare ca o soluție disperată. Normal este ca psihologia să tindă spre stăpânirea completă a fenomenelor, atât abstracte, cât și concrete.

O altă soluție, susținută îndeosebi de autori germani (E. Spranger, 1927; O. Dilthey, 1928), este aceea de a admite existența a două psihologii distincte: una *nomotetică*, alta *ideografică*. Prima a fost declarată o știință a „elementelor“, iar cea de a doua – o psihologie a „structurii“, prima bazându-se pe metoda analizei și explicației cauzale, a doua – pe metoda „înțelegerii“, a „comprehenșiunii“.

Este în afara oricărei îndoieli că omul-personalitate întruchi-pează un sistem al unității structurate. De asemenea, este indiscutabil că știința vizează și tinde spre universal, și nu spre particular. Dar nu este mai puțin evident faptul că personalitatea este o unitate indisociabilă a individualului (unicului), particularului (tipicului) și generalului.

Individualul luat în sine și absolutizat nu poate fi înțeles și explicat; înțelegerea și explicarea oricărui lucru presupun raportarea lui la un cadru de referință, la un etalon. La rândul său, generalul personalității nu există decât în forme individuale. Particularul este

ceea ce este în virtutea faptului că reprezintă o combinație complexă de universale.

În consecință, soluția pe care trebuie s-o adopte psihologia personalității, ca de altfel și psihologia generală, este cea a împletirii demersului individual-concret cu cel general.

Această direcție s-a conturat și tinde să se impună în prezent sub denumirea de *idiotetică* (*idios* – ceea ce este văzut, formă, unitate complexă).

Admițând că toți oamenii sunt alcătuiți din aceleași trăsături sau componente (universale), combinația acestora se realizează într-o formulă unică (sau aproape unică). Luând universalele (trăsăturile) în sine, ele nu permit să prevedem în mod absolut comportamentul în plan individual (structura emergentă).

Chiar dacă trăsătura este definită drept ceea ce predispune și condiționează din interior o persoană să se comporte într-un anumit fel, interacțiunea ei cu altele poate să modifice semnificativ dependența inițială. Dar nu este mai puțin important de subliniat că, în virtutea universalității trăsăturilor, investigând un număr mare de persoane, reușim să punem în evidență anumite apropieri și asemănări între ele și să le grupăm în tipuri sau clase. Unicitatea este expresia combinării unor componente și trăsături generale.

Referindu-se la aceasta, G. Allport vine cu un exemplu edificator. El ia doar două dimensiuni generale – *inteligența și dominanța* – urmărind modul lor de reprezentare și combinare la două persoane concrete:

Persoane	Dimensiunea A	Dimensiunea B
	<i>Inteligența</i>	<i>Dominanța</i>
X	90%	10%
Y	10%	90%

Observând schema de mai sus, putem spune: persoana X este foarte inteligentă, dar obedientă, iar persoana Y este proastă, dar

dominatoare. Până aici totul pare a fi în regulă. Dar să ne întrebăm: nu poate dimensiunea A să interacționeze cu dimensiunea B, în așa fel încât să se formeze un nou element (efect) ? De pildă, nu poate fi X un discipol inteligent, iar Y, un agresor stupid ? Iar specificul conduitei lor va fi modificat ulterior de alte trăsături (dimensiuni) care le aparțin, în așa fel, încât structura emergentă să nu poată fi predictibilă pornind de la universale ?

Problema individualității nu va consta atunci în modul în care se compară inteligența sau dominanța persoanei X cu aceleași trăsături abstrase de la alte persoane, ci în modul în care inteligența lui X este legată de dominanța sa, de valorile sale, de conștiința sa și de restul personalității sale. Acest mod intern de structurare/organizare este cel care răstoarnă știința convențională a universalelor (G. Allport, 1981, p. 21). Știința convențională este derutată de faptul că nu poate vedea modul în care organizarea internă a individului s-ar putea insera în paradigma nomotetică a legilor generale. Dar, cum, pe bună dreptate, subliniază G. Allport, o afirmație universal adevărată și, de aceea, cu putere de lege este aceea că *structurile personale ale individualității sunt unice*. Această afirmație ar trebui admisă ca *primă lege* a psihologiei personalității. (G. Allport, *op. cit.*). Apoi, devine metodologic fertilă căutarea printre principiile generale ale biologiei și psihologiei dinamice a acelor procese care generează unicitatea. Genetica, mai ales, ne oferă din plin asemenea legi generale care generează unicitatea.

În fine, nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că organizarea în plan individual a comportamentului își are propriile sale legi. Nu este nevoie să studiem fiecare caz individual în parte pentru a ne da seama de existența unor regularități legice ale vieții și comportamentului. Acestea caracterizează fiecare existență individuală și pot fi surprinse printr-o cunoaștere mai mult sau mai puțin aprofundată: cu cât suntem mai mult timp alături de cineva și mai apropiați, cu atât reușim să ne formăm niște expectații mai veridice și să emitem predicții mai realiste în legătură cu modul său de reacție

și comportare în diferite situații (și, pentru aceasta, nu avem neapărat nevoie de cunoașterea naturii umane în general).

În acest punct, ne confruntăm cu problema raportului dintre *regularitățile statistice* și cele *legice* (în sensul legii dinamice) ale personalității individuale. Orientarea nomotetică tinde să favorizeze pe cele dintâi și să le neglijeze pe celelalte, deoarece măsurătorile sale cu semnificație statistică sunt raportabile la o populație mare, și nu la un caz individual luat separat.

C. Kluckhohn, H.A. Murray și D.M. Schneider (1953) au propus o altă cale pentru ieșirea din dilema general-particular. Ei au pornit de la întrebarea „cum cunoaștem o persoană?”. Răspunsul, parțial, cel puțin, este dat comparând-o sau raportând-o la trei serii de norme. Astfel, fiecare om este sub anumite aspecte:

1. ca toți ceilalți oameni (norme generale);
2. ca unii oameni (norme de grup);
3. ca nici un alt om (norme idiosincetice). (*Apud* G. Allport, 1981).

Este adevărat că psihologia personalității trebuie să opereze cu toate aceste trei categorii de norme, dar și formula de mai sus ascunde o capcană metodologică, întrucât etaloanele de referință (generale, de grup, idiosincetice) au o semnificație relativă, determinările (măsurătorile) fiind limitate situațional. (De exemplu, norma generală se desprinde și se formulează pe baza evaluării nu a tuturor persoanelor individuale, ci doar a unui eșantion restrâns dintr-o populație actuală). În plus, formula respectivă poate lăsa să se înțeleagă că cele trei determinații – generalul, grupalul (tipicul) și individualul – se află în relație de simplă juxtapunere și că fiecare din ele reprezintă ceea ce rămâne după înlăturarea (scăderea) celorlalte două. Or, am arătat deja, lucrurile stau cu totul altfel: într-o personalitate concretă nu există trei sisteme distincte (general, tipic, individual), ci unul singur, care integrează în manieră emergentă toate cele trei genuri de determinații.

Psihologia personalității trebuie să accepte și existența psihologiei diferențiale în calitate de cadru de referință, deoarece

diferențele interindividuale (respectiv variabilitatea intragrupală) au un caracter la fel de obiectiv și legic ca și universalele și ele constituie veriga de legătură dintre unicitate și generalitate.

O a doua divergență importantă de ordin metodologic a fost generată de modul de abordare și rezolvare a raportului de determinare, condiționare în cadrul sistemului personalității dintre factorii biologici (primari, naturali) și cei sociali și istorici (secundari, culturali).

Astfel, așa cum am arătat deja în Introducere, în psihologia personalității, s-au delimitat și s-au confruntat în mod direct *orientarea biologista*, care atribuie rolul determinant atât în structurarea personalității, cât și în desfășurarea activității și comportamentului factorilor biologici (trebuințelor biologice primare, instinctelor), și *orientarea sociologist-culturologică*, potrivit căreia personalitatea trebuie considerată exclusiv produsul acțiunii sau moștenirii condițiilor și factorilor socio-culturali generați istoricește.

Orientarea biologista este reprezentată cel mai bine de freudism (psihanaliză), prin conceptele și teoria despre inconștient și despre sine, în opoziție cu supraEul, și, ulterior, de biopsihologie, care încearcă să derive în mod direct trăsăturile de personalitate din gene (așa cum, în plan biologic, atât funcționările normale, cât și diferitele maladii au la bază anumite gene, tot astfel, în plan psihologic, diferitelor capacități și trăsături trebuie să le corespundă anumite gene specifice. Depistarea acestor gene ar oferi răspunsul complet la întreaga problematică a psihologiei personalității). (J.R. Williams, 1956, 1960).

Orientarea sociologist-culturologică își are originea în psihologia mulțimilor (Le Bonne, E. Durkheim), care postula existența unor *pattern*-uri psihocomportamentale ancestrale, tipice comunităților umane, și în studiile de antropologie culturală comparativă (A. Kardiner, 1945, R. Linton, 1945, G. Mead, 1934, M. Mead, 1970).

Ambele orientări păcătuiesc prin absolutizare și exclusivism, ceea ce impune găsirea unei noi paradigme în care să se considere

Cuprins

Introducere	5
Capitolul I – Aspecte teoretice și metodologice	21
Capitolul II – Caracterul sistemic al organizării personalității ...	40
2.1. Relația și interacțiunea – coordonate dinamice formative ale personalității; specificul personalității ca sistem	40
2.2. Constituirea și diferențierea conținuturilor informaționale în cadrul sistemului personalității	59
2.3. Ierarhizarea ca principiu și lege a organizării sistemului personalității	67
2.4. Niveluri de autoreglare în cadrul sistemului personalității	74
2.5. Statica funcțională și dinamica funcțională a sistemului personalității	76
Capitolul III – Motivația și autodeterminarea personalității	82
3.1. Caracterizarea generală și structura sferei motivaționale	83
3.2. Dinamica internă a motivelor; tensiunea motivațională	91
3.3. Motivație și teleonomie	100
3.4. Motivație și activitate	103
Capitolul IV – Solicitățile externe și dinamica personalității ...	116
4.1. Caracteristicile mediului existențial al omului	117
4.2. Diversitatea modală a solicitărilor externe	127
4.3. Perceperea, evaluarea și reacția la solicitările și situațiile externe	136
4.4. Experiența de viață și echilibrul psihic	141

Capitolul V – Structura relațională a sistemului personalității .	149
5.1. Relațiile de filiațiune	151
5.2. Relația școlară	161
5.3. Relațiile profesionale	168
5.4. Relația erotico-sexuală	179
5.5. Relațiile extrapersonale	186
Capitolul VI – Aspecte psihopatologice ale raportului dintre stările interne de motivație și solicitările externe	190
6.1. Normalitate și anormalitate psihică; criterii și coordonate de evaluare	191
6.2. Stresul și anxietatea ca fenomene relaționale	197
6.3. Subestimarea și supraestimarea semnificației situațiilor externe – factori perturbatori ai raportului dintre motiv, scop și mijloc	204
6.4. Imaginea de sine ca factor mediator între solicitările interne și cele externe	206
6.5. Alterarea echilibrului psihic al sistemului personalității ca efect al neconcordanței dintre stările interne de motivație și solicitările externe	216
6.6. Asistența psihologică drept acțiune de optimizare a raportului dintre solicitările interne și cele externe; psihoterapie și socioterapie	224
Capitolul VII – Constant și variabil în sistemul personalității; implicații de ordin psihodiagnostic	230
Concluzii	241
Bibliografie	245